

Türkiye'nin Tarım ve Gıda Ürünlerinde Karşılaştırmalı Üstünlüğü

Güçgeldi BASHIMOV*

Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde

*Sorumlu yazar: guyc55@gmail.com

Geliş Tarihi: 11.07.2016

Düzelme Geliş Tarihi: 26.03.2017

Kabul Tarihi: 28.03.2017

Özet

Tarım, Türkiye'de ekonominin ayrılmaz parçasını oluşturmaktadır. Tarım ve gıda ürünleri günümüzde hâlâ Türkiye'nin önemli ihraç kalemini oluşturmaktadır. Türkiye'nin tarım ve gıda ürünleri ihracatı 2000-2014 döneminde 5 kattan fazla bir artış göstererek 3.6 milyar dolardan 18 milyar dolara ulaşmıştır. Tarım ve gıda ürünleri Türkiye'nin toplam ihracatının %11'ini oluşturmaktadır. Bu çalışmada, Türkiye'nin tarım ve gıda ürünleri ticaretindeki karşılaştırmalı üstünlüğü analiz edilmiştir. Çalışmada Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler (AKÜ) indeksi ile Ticaret Dengesi İndeksi (TBI) kullanılmıştır. Araştırma ikincil verilere dayanmakta ve 2002-2015 dönemini kapsamaktadır. Araştırma verileri Uluslararası Ticaret Merkezi'nin istatistiklerinden derlenmiştir. Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler indeksine göre Türkiye 11 ürün grubunda karşılaştırmalı avantaja, 13 ürün grubunda ise karşılaştırmalı dezavantaja sahiptir.

Anahtar kelimeler: Dış ticaret, karşılaştırmalı üstünlük, tarım ve gıda ürünleri, Türkiye

Comparative Advantage in Agro-Food Products of Turkey

Abstract

Agriculture is an integral part of the economy in Turkey. Today, agro-food products are important export commodities in Turkey. Turkey's exports of agro-food products increased more than 5 times from \$3.6 billion to \$18 billion during the period 2000-2014. Agro-food products accounted for 11% of total merchandise exports of Turkey. In this study, the comparative advantage of agro-food products of Turkey was analyzed. This study used Revealed Comparative Advantage (RCA) Index and Trade Balance Index (TBI). The study is based on secondary data and was used for the period 2002-2015. The data were obtained from the International Trade Centre (ITC) database. According to the research findings Turkey has a comparative advantage in 11 product groups. The other 13 products groups have a comparative disadvantage.

Key words: Foreign trade, comparative advantage, agro-food products, Turkey

Giriş

Tarım sektörü, temel gıda maddeleri üretimini garanti ederek, nüfusun önemli bir kısmına istihdam imkânı yaratarak, sinai sektöre emek, ara malı ve piyasa sağlayarak, ekonomiye döviz kazandırarak ve iç piyasanın genişlemesine yol açarak ekonomik gelişme sürecine katkıda bulunmaktadır. Ayrıca tarım sektörü, çoğu gelişmekte olan ülkede kırsal alanlarda yaşayanların geçimlerini sağladıkları temel sektör durumundadır (Doğan, 2009). Tarım sektörü çok farklı açılardan toplumu etkilemektedir. Tarımın

etkileri ve katkıları genel olarak şu beş başlık altında toplanabilmektedir: ekonomik kalkınma, yoksulluğun azaltılması, cinsiyet eşitliği sağlama, gıda güvenliği ve çevresel sürdürülebilirliktir (Özertan, 2013).

Tarım sektörü, günümüze kadar ülkelerin ekonomik ve sosyal hayatında çok önemli görevler üstlenmiştir. Tarım sektörü, ülkelerin gelişmişlik düzeyi ne olursa olsun, tüm ülkelerin ekonomik hayatlarında önemli bir yere sahiptir (Doğan ve ark., 2015). Tarım sektörü, Türk ekonomisinin de temel sektörlerinden biridir. Türkiye'de

Cumhuriyet sonrası ekonomik gelişmede genellikle sanayiye ağırlık verilmesine karşın, tarım sektörü ekonomi içindeki önemini birçok bakımdan korumaya devam etmektedir (Kıral ve Akder, 2000). Cumhuriyet'in kuruluşundan günümüze kadar geçen süreçte tarım sektörünün milli gelir içindeki payının azaldığı görülmektedir. Örneğin, 1930'lu yıllarda tarımın milli gelir içindeki payı %43-44 iken, bu oran günümüzde %8-9'a kadar düşmüştür (Kıral ve Akder, 2000; Doğan ve ark., 2015). Ancak bu düşüş mutlak olmayıp görelidir. Başka deyişle, sanayi ve hizmet sektörlerinde yaratılan değer artışı tarımdan daha fazla olmuştur (Kıral ve Akder, 2000). Türkiye'de tarım sektörünün ekonomideki yeri oran olarak azalmakla birlikte, tarımsal üretimin miktarı azalmamaktadır (Peker, 2009). Günümüzde tarım sektörü, gelişmiş ve gelişmekte olan her bir ülke için vazgeçilmez olup, uzun vadeli planlarda önemle yer verilen bir sektördür (Kaya ve Erdoğan Aktan, 2011).

Dünyada gelişmiş ülkelerde tarımsal ürün ticaretinin önemi göreceli olarak azalırken, tarımsal ürün ticaretine duyarlı gelişmekte olan ülkelerde sektör önemini korumaya devam etmektedir. Son yıllarda uluslararası tarımsal ürün piyasasında yaşanan daralmalar ve tarım ürün fiyatlarındaki hızlı artış nedeniyle ülke ekonomilerinde sektörün iç ve dış pazarlarda rekabet edebilecek bir yapıya ulaştırılması yönünde gereklilikler oluşmuştur. Bu süreçte sektöre yol gösteren, sektörün uluslararası pazardaki mevcut rekabet yapısını ve sektöre yön verebilen etkin politika önerilerinin oluşturulmasına katkı sağlayacak olan uygulamalı çalışmalara ihtiyaç her geçen gün artmaktadır (Peker, 2015).

Bu çalışma, Türkiye'nin tarım ve gıda ürünleri ihracatındaki karşılaştırmalı üstünlüğünü ortaya koymayı amaçlamaktadır. Çalışmada öncelikle tarım sektörünün ülke ekonomisine ve dış ticarete olan katkıları incelenmiştir. Daha sonra ise Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler (AKÜ) ve Ticaret Dengesi indeksleri (TBI) kullanılarak 2002-2015 dönemi için Türkiye'nin tarım ve gıda ürünlerinin rekabetçilik düzeyi analiz edilmiştir.

Literatürde tarım sektörünün karşılaştırmalı üstünlüğü ve rekabet gücünü belirlemeye yönelik birçok çalışmalar mevcuttur. Bu çalışmada bunlardan bazıları ile ilgili kısa bilgiler sunulmaktadır. Gorton ve ark., (2000), çalışmalarında Bulgaristan ve Çek Cumhuriyeti tarım sektörünün AB ülkeleri karşısındaki rekabet gücünü belirlemeye yönelik çalışmalarında Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler ve İç Kaynak Maliyeti yöntemlerini kullanmışlardır. Araştırmada Bulgaristan ve Çek Cumhuriyeti'nin hububat ihracatında karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğunu belirlemişlerdir. Fertö ve Hubbard (2003)

ise Macaristan tarım sektörünün rekabet gücünü analiz etmişlerdir. Araştırma sonucunda Macaristan'ın hayvansal ürünlerde karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu tespit edilmiştir.

Bielik ve Qineti (2010), Çek Cumhuriyeti ve Slovakya'nın tarım ürünleri ticaretinde AB ülkeleri karşısındaki karşılaştırmalı üstünlüğünü analiz etmişlerdir. Araştırma sonucunda her iki ülkenin tarım ürünlerinde karşılaştırmalı üstünlüklerinin sürekli arttığı tespit edilmiştir. Çoban ve ark., (2010), Türk tarım sektörünün AB karşısındaki rekabet gücünü AKÜ indeksini kullanarak analiz etmişlerdir. Çalışmada Türkiye'nin meyve ve sebze, şeker ve şeker ürünlerinde karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu belirlenmiştir. Erkan (2012), Türkiye'nin geleneksel ihracat tarım ürünlerindeki (kuru incir, kuru üzüm, kuru kayısı, fındık, Antep fıstığı, ceviz ve badem) uzmanlaşma düzeyini analiz etmiştir. Araştırmada çeşitli indeksler yardımıyla tarım ürünlerinin rekabet gücü analiz edilmiştir. Analiz sonuçlarına göre, Türkiye geleneksel ihracat tarım ürünlerinin 5'inde (incir, kuru üzüm, fındık, Antep fıstığı ve kuru kayısı) rekabet avantajına sahipken, diğer 2 üründe ise (badem ve ceviz) rekabet dezavantajına sahiptir.

Kanaka ve Chinadurai (2012), Hindistan tarım ürünlerinin karşılaştırmalı üstünlüğünü AKÜ indeksini kullanarak analiz etmişlerdir. Araştırma bulgularına göre Hindistan pirinç, çay, yer fıstığı gibi ürünlerde karşılaştırmalı üstünlüğe sahiptir. Ishchukova ve Smutka (2013), Rusya tarım sektörünün uluslararası rekabet gücünü Balassa, Vollrath ve Lafay indekslerini kullanarak analiz etmişlerdir. Analiz sonucuna göre Rusya tahıl ve bitkisel yağ ihracatında karşılaştırmalı üstünlüğe sahiptir.

Erkan ve ark., (2015) Türkiye'nin sebze ihracatında rekabet gücünü analiz etmişlerdir. Araştırmada 1993-2012 dönemi için AKÜ katsayısı hesaplanmıştır. Araştırma sonucunda Türkiye'nin sebze ve alt grupları ihracatında küresel piyasalarda önemli bir karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu tespit edilmiştir. Bununla birlikte, sebze alt gruplarının büyük çoğunluğunun ihracatında karşılaştırmalı üstünlüğün olmasına rağmen, son yıllardaki üstünlüklerin nispi anlamda azaldığı belirlenmiştir.

Peker (2015), Türkiye hububat-baklagil alt sektörünün Avrupa Birliği pazarı karşısındaki rekabet gücünü analiz etmiştir. Bu amaçla hububat-baklagil alt sektörüne ilişkin Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler indeksi hesaplanmıştır. Araştırma sonucunda Türkiye'nin AB pazarı karşısında mercimek ve nohutta yüksek rekabet gücüne sahip olduğu belirlenirken, kuru fasulye, buğday ve mısır ürünlerinde ise rekabet üstünlüğüne sahip olmadığı belirlenmiştir.

Materyal ve Yöntem

Çalışmada Uyumlaştırılmış Mal Tanım ve Kod Sistemi (Harmonized Commodity Description and Coding System) HS 2 haneli ihracat verileri kullanılmıştır. HS sınıflandırması içinde yer alan tarım ve gıda ürünlerine ait başlıklar Çizelge 1’de sunulmaktadır. Araştırmada kullanılan veriler dolar bazında olup Uluslararası Ticaret Merkezi’nin veri tabanından derlenmiştir. Araştırma 2002-2015 dönemini kapsamaktadır.

Çalışmanın analizinde Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler ve Ticaret Dengesi indeksinden yararlanılmıştır. Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler indeksi ilk kez Liesner (1958) tarafından ortaya atılmış, daha sonra ise Balassa (1965) tarafından yeniden tanımlanarak geliştirilmiş ve bu nedenle Balassa indeksi olarak da adlandırılmaktadır. Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler indeksi, uluslararası ticarete uzmanlaşmayı ölçmeye yarayan bir indeks olup literatürde yaygın kabul görmektedir (Kanaka ve Chinadurai, 2012; Pilinkiene, 2014). AKÜ indeksi bir ülkenin güçlü ve zayıf ihracatçı sektörlerini

belirlemeye yönelik çalışmalarda kullanılmaktadır (Aiginger, 2000; Fertö ve Bojnec, 2007). Balassa’nın AKÜ indeksi şu şekilde formüle edilmektedir:

$$AKÜ_{ij} = \left[\left(\frac{X_{ij}}{X_i} \right) / \left(\frac{X_{wj}}{X_w} \right) \right]$$

Burada, $AKÜ_{ij}$, ‘i’ ülkesinin ‘j’ sektörü için açıklanmış karşılaştırmalı üstünlükler indeksini, X_{ij} ‘i’ ülkesinin ‘j’ sektörünün ihracatını, X_i ‘i’ ülkesinin toplam ihracatını, X_{wj} ‘j’ sektörü dünya ihracatını ve X_w toplam dünya ihracatını göstermektedir. AKÜ indeksi 0 ile ∞ arasında bir değer almaktadır. Eğer indeks değeri birden büyükse o ülkenin ilgili sektörde karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu söylenir. Başka bir deyişle, o endüstrinin ülkenin toplam ihracatı içindeki payı, dünya ticaretindeki payından daha büyüktür. Eğer indeks değeri birden az ise ülkenin ilgili sektörde karşılaştırmalı dezavantaja sahip olduğu söylenir (Mushanyuri ve Mzumara, 2013; Peker, 2015).

Çizelge 1. HS sınıflandırmasında yer alan tarım ve gıda ürünlerine ait ürün kod ve isimleri

Ürün Kodu	Ürün Adı
01	Canlı hayvanlar
02	Etler ve yenilen sadakat
03	Balıklar, kabuklu hayvanlar, yumuşakçalar ve suda yaşayan diğer omurgasız hayvanlar
04	Süt ürünleri, yumurtalar, tabii bal, diğer yenilebilir hayvansal menşeli ürünler
05	Diğer hayvansal menşeli ürünler (kıl, kemik, boynuz, fildişi, mercan, bağırsak, vb.)
06	Canlı ağaçlar ve diğer bitkiler; yumrular, kökler ve benzerleri; kesme çiçekler ve süs yaprakları
07	Yenilen sebzeler ve bazı kök ve yumrular
08	Yenilen meyveler ve yenilen sert kabuklu meyveler; turunçgillerin ve kavunların ve karpuzların kabukları
09	Kahve, çay, paraguay çayı ve baharat
10	Hububat
11	Değirmencilik ürünleri; malt; nişasta; inülin; buğday glütenu
12	Yağlı tohum ve meyveler; muhtelif tane, tohum ve meyveler; sanayide ve tıpta kullanılan bitkiler; saman ve kaba yem
13	Lak, sakız, reçine ve diğer bitkisel özsu ve hülusalalar
14	Örölmeye elverişli bitkisel maddeler, tarifinin başka yerinde belirtilmeyen veya yer almayan bitkisel ürünler
15	Hayvansal ve bitkisel katı ve sıvı yağlar; yemeklik katı yağlar; hayvansal ve bitkisel mumlar
16	Et, balık, kabuklu hayvanlar, yumuşakçalar veya diğer su omurgasızlarının müstahzarları
17	Şeker ve şeker mamulleri
18	Kakao ve kakao müstahzarları
19	Hububat, un, nişasta veya süt müstahzarları; pastacılık ürünleri
20	Sebzeler, meyveler, sert kabuklu meyveler ve bitkilerin diğer kısımlarından elde edilen müstahzarlar
21	Yenilen çeşitli gıda müstahzarları (kahve hülusalaları, çay hülusalaları, mayalar, soslar, diyet mamaları, vb.)
22	Meşrubat, alkollü içkiler ve sirke
23	Gıda sanayiinin kalıntı ve döküntüleri; hayvanlar için hazırlanmış kaba yemler
24	Tütün ve tütün yerine geçen işlenmiş maddeler

Kaynak: INTRACEN veri tabanı

Yukarıda ifade edildiği gibi açıklanmış karşılaştırmalı üstünlüğün olup olmadığı indeks değerinin 1'den büyük ya da küçük olmasına göre belirlenir. Bunun yanında daha ayrıntılı olarak karşılaştırmalı üstünlüğün gücünü göstermek amacıyla Balassa'nın AKÜ katsayısı aşağıdaki gibi 4 şekilde sınıflandırılabilir (Hinloopen ve Marrewijk, 2001):

1.Sınıflama: $0 < AKÜ \leq 1$: Karşılaştırmalı üstünlük yoktur.

2.Sınıflama: $1 < AKÜ \leq 2$: Zayıf bir karşılaştırmalı üstünlük vardır.

3.Sınıflama: $2 < AKÜ \leq 4$: Orta derecede karşılaştırmalı üstünlük vardır.

4.Sınıflama: $4 < AKÜ$: Güçlü bir karşılaştırmalı üstünlük vardır.

Türkiye'nin tarım ve gıda ürünlerinde uzmanlaşma düzeyinin belirlenmesinde kullanılan diğer bir indeks ise Ticaret Dengesi indeksidir. Ticaret Dengesi indeksi (TBI) bir ülkenin belirli bir malda net ihracatçı veya net ithalatçı ülke olup olmadığını belirlemek için kullanılmakta ve aşağıdaki şekilde formüle edilmektedir:

$$TBI_{ij} = \frac{X_{ij} - M_{ij}}{X_{ij} + M_{ij}}$$

Bu formülde; TBI_{ij} i ülkesinin j malı ticaret dengesi indeksini göstermektedir. X_{ij} ve M_{ij} ise i ülkesinin j malı ihracatını ve ithalatını göstermektedir. Bu indeks -1 ile +1 arasında bir değer almaktadır. Eğer $TBI_{ij} > 0$ ise ülke söz konusu malda net ihracatçı konumdadır. Eğer $TBI_{ij} < 0$ ise ülke söz konusu malda net ithalatçı konumdadır (Ullah ve Kazuo, 2012; Ervani, 2013).

Bulgular ve Tartışma

Türk Tarım Sektörünün Mevcut Durumu

Gelişmekte olan ülkelerde tarım, istihdamda büyük bir yere sahiptir ve milli gelirin ve ihracatın önemli bir kısmını teşkil etmektedir. Dünya Bankası

verilerine göre, düşük ve orta gelirli ülkeler grubunda, ortalama olarak tarımın GSYİH içerisindeki payı %12, ihracattaki payı %11, istihdamdaki payı ise %50'ler düzeyindedir (Doğan, 2009). Tarım sektörü, sağladığı katma değer ve oluşturduğu istihdam hacmi ile Türkiye ekonomisinin vazgeçilmez sektörüdür. Türkiye'de ekonomi içerisinde tarım sektörünün yeri nispi olarak azalsa da hâlâ önemini korumaktadır. Tarım sektörü, Türk ekonomisine değişik kanallardan katkı sağlamaktadır. Bugün tarım sektörünün GSYİH içindeki payı %8-9 iken, istihdamdaki payı ise %21'dir. Sektör aynı zamanda ihracat yoluyla döviz geliri sağlamaktadır. Tarım sektörünün Türkiye ekonomisine olan katkıları Çizelge 2'de özetlenmiştir.

Çizelge 2'den de görüleceği gibi tarım sektörünün GSYİH'daki payı nispi olarak giderek azalmaktadır. Örneğin, 2002 yılında tarımın GSYİH'daki payı %12,2 iken, 2014 yılında %8,8'e gerilemiştir. Ekonomik gelişme ile birlikte, tarımsal GSYİH'nin genel GSYİH içerisindeki payının azalması, tarım sektörünün önemsiz bir sektör olduğu anlamına gelmemelidir. Çünkü sanayi ve hizmet sektöründeki büyüme, tarım sektöründen daha fazla olduğu için toplam GSYİH içerisindeki tarım sektörünün payı azalış göstermektedir (Doğan ve ark., 2015).

Türkiye'de istihdamın yapısı incelendiğinde tarım sektörünün her zaman önemli olduğu görülmektedir. Türkiye'de kırsal nüfusun payı ve istihdamda tarım sektörünün payı zaman içerisinde azalmaktadır ve bu gelişme yapısal bir dönüşüm olarak kabul edilmektedir. 1990 yılında Türkiye'de istihdam edilenlerin %46'sı tarım sektöründe çalışırken günümüzde yaklaşık %21.1'i tarım sektöründe çalışmaktadır. Son 20 yılda tarım sektörünün genel istihdam içerisindeki payının yaklaşık %50 azalmasına rağmen hâlâ nüfusun önemli bir kısmı tarım sektöründe istihdam edilmektedir (Olhan, 2011).

Çizelge 2. Tarım sektörünün Türkiye ekonomisindeki yeri

Yıllar	Tarımın GSYİH'daki Payı* (%)	Tarımın İstihdamdaki Payı (%)
2002	12.2	34.2
2004	10.7	29.1
2006	10.0	24.0
2008	9.3	23.7
2010	9.4	25.2
2012	9.3	24.6
2014	8.8	21.1

Kaynak: TÜİK veri tabanı* Sabit fiyatlarla

Tarım sektörü, Türkiye'nin dış ticaretinde de çok önemli bir yere sahiptir. Türkiye tarım ürünlerinin ihracatı ile büyük miktarlarda döviz

kazancı sağlamaktadır. Bu durum, dış ticaret açığının kapatılmasına da yardımcı olmaktadır (İlter Yurtoğlu, 2015). Çizelge 3'den de görüldüğü gibi

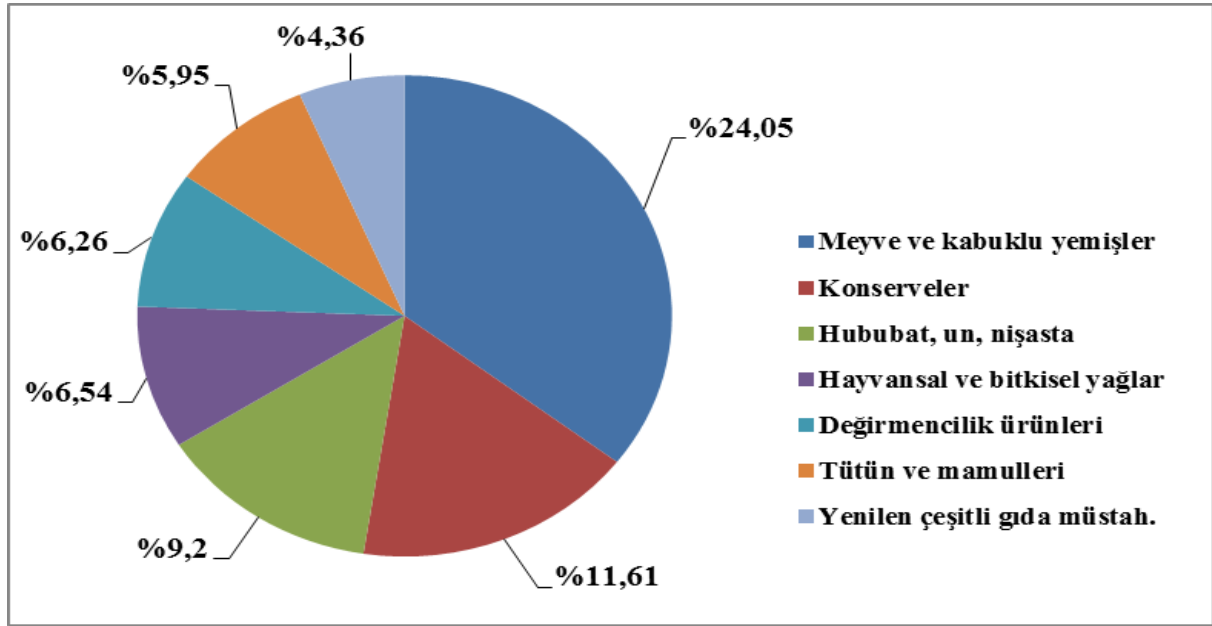
toplam dış ticaret açısından Türkiye döviz kaybederken tarım ürünleri ticareti fazlalık vermektedir. 2002-2014 yılları arasında Türkiye'nin genel dış ticaretinin sürekli açık verdiği görülmektedir. Dış ticaret açığı 2002 yılında 15.5 milyar dolar iken, bu değer 2014 yılında 84.5 milyar dolara yükselmiştir. 2002 yılında tarım ürünlerinin ihracat değeri 3,7 milyar dolar iken, 2014 yılında 18 milyar dolara ulaşmıştır. Aynı dönemde tarımsal ithalat da önemli düzeyde artmıştır. 2002-2014 yılları arasında tarımsal ithalat 1.9 milyar dolardan

12.4 milyar dolara çıkmıştır. Tarım sektörünün genel ihracat içerisindeki payı yıllar itibariyle azalmış ve 2008 yılında toplam ihracatın %8.21'ini tarım sektörü oluşturmuştur. Ancak izleyen yıllarda ihracat içerisinde tarımın payı tekrar artmış ve 2014 yılında %11.42 olarak gerçekleşmiştir. 2002-2014 yılları arasında tarım ürünlerinin toplam ithalat içerisindeki payı ise %3.9'dan %5.13'e yükselmiştir.

Çizelge 3. Türkiye'nin genel ve tarımsal dış ticareti (Milyar Dolar)

Yıllar	Toplam ihracat	Toplam İthalat	Denge	Tarımsal İhracat	Toplam İhracattaki Payı (%)	Tarımsal İthalat	Toplam İthalattaki Payı (%)	Tarımsal Dış Ticaret Dengesi
2002	35.7	51.2	-15.5	3.7	10.35	1.9	3.90	1.8
2004	63.1	97.5	-34.4	6.0	9.52	3.2	3.32	2.8
2006	85.5	139.5	-54.0	8.0	9.41	3.6	2.64	4.4
2008	132.0	201.9	-69.9	10.8	8.21	8.7	4.34	2.1
2010	113.9	185.5	-71.5	12.0	10.57	7.6	4.14	4.4
2012	152.5	236.5	-84.0	15.2	10.00	10.7	4.54	4.5
2014	157.7	242.2	-84.5	18.0	11.42	12.4	5.13	5.6

Kaynak: HS göre INTRACEN verilerinden derlenmiştir.

Şekil 1. Türkiye'nin ihraç ettiği başlıca tarım ve gıda ürünleri (2014 Yılı)

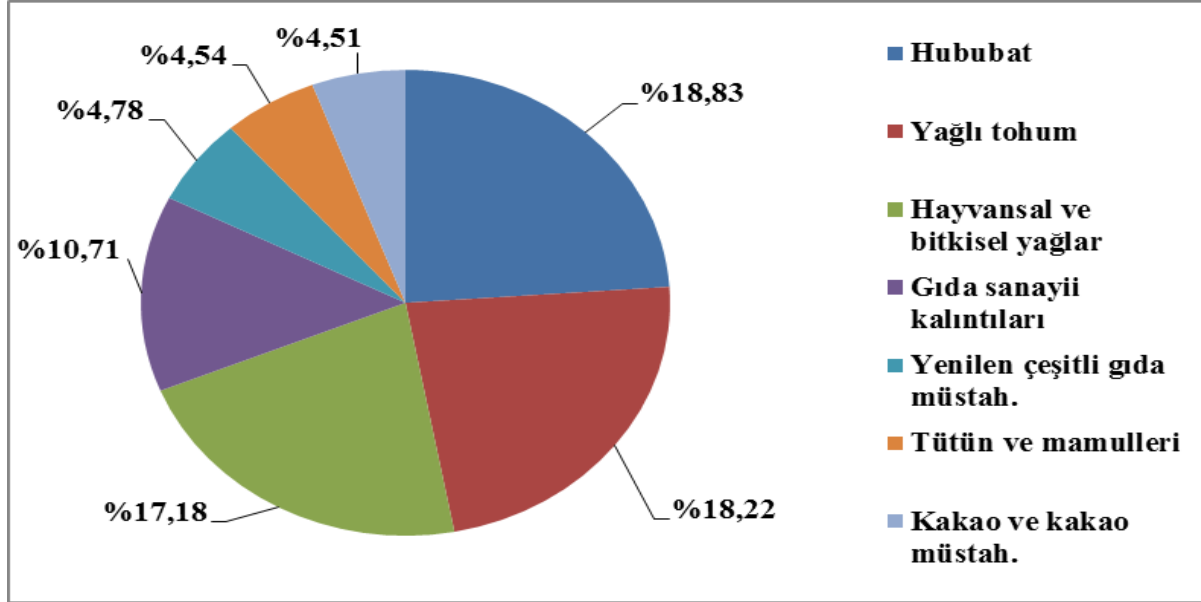
Türkiye'nin ihraç ettiği tarım ürünlerine bakıldığında daha çok meyve ve sebzeler, kabuklu yemişler, konserveler, un, değirmencilik ürünleri, pamuk, zeytinyağı, tütün ve tütün mamullerinden oluştuğu görülmektedir. Türkiye bu ürünlerin ihracatında dünyanın önde gelen ülkeleri arasında yer almaktadır. Türkiye'nin ithal ettiği başlıca tarımsal ürünler arasında hububat, yağlı tohumlar, canlı hayvan ve et yer almaktadır (Uzundumlu, 2012). 2014 yılı itibariyle Türkiye'nin tarım ve gıda ürünleri ihracatında %24'lük pay ile meyve ve

kabuklu yemişler ilk sırada gelmektedir. Bunu sırasıyla konserveler (%11.6), un ve nişasta (%9.2), hayvansal ve bitkisel yağlar (%6.5) ve diğer ürünler izlemektedir (Şekil 1).

Türkiye'nin ithal ettiği tarımsal ürünlerin başında hububat gelmektedir. Son on yıllık dönemde Türkiye'nin ithal ettiği hububat miktarı önemli düzeyde artış göstermiş ve 2014 yılı itibariyle hububatın toplam tarımsal ithalattaki payı %18.8'dir. Hububattan sonra en çok ithal edilen ürünler arasında yağlı tohumlar, bitkisel ve

hayvansal yağlar gelmektedir. Türkiye’de bitkisel yağ açığı nedeniyle önemli miktarda yağlı tohumlar ve bitkisel yağ ithal edilmektedir. Son 10 yıl ortalamasında Türkiye’nin bitkisel yağ ihtiyacının yaklaşık %70’inin ithal tohum ve ithal ham yağdan

karşılandığı gözlenmektedir (Onurlubaş ve Kızılaslan, 2007; Taşkaya Top ve Uçum, 2012). Yağlı tohumlar ile bitkisel ve hayvansal yağların toplam ithalattaki payları sırasıyla %18.2 ve %17.1’dir (Şekil 2).

Şekil 2. Türkiye'nin ithal ettiği başlıca tarım ve gıda ürünleri (2014 Yılı)

Türkiye'nin tarım ürünleri ihracatında Avrupa Birliği, ABD, Rusya ve Orta Doğu ülkeleri ilk sıralarda yer almaktadır. 2014 yılında tarım ürünleri ihracatında ilk sırada Irak gelmektedir. Irak'ın toplam ihracattaki payı %19.2'dir. Almanya %8.3 pay ile ikinci sırada yer alırken, Rusya %7.1'lik pay ile üçüncü sırada gelmektedir. Ayrıca İtalya, Suriye, ABD ve Hollanda en çok ihracat yapılan ülkeler arasında yer almaktadır. Son yıllarda Suriye, Irak ve Ukrayna'da yaşanan siyasi gelişmeler ve gerginlikler sonucu bu ülkelere yönelik tarımsal ihracatta bir azalma söz konusudur. Bununla birlikte son günlerde Türkiye ile Rusya arasında yaşanan siyasi gerginliğin tarım ürünleri ihracatını olumsuz etkileyeceği düşünülmektedir. Zira Rusya Türkiye'den ithal edilen tarım ürünlerine yönelik ekonomik yaptırımlar uygulamıştır. Ekonomik yaptırımlar çerçevesinde Türkiye'den birçok gıda ve tarım ürünlerinin ithalatı durdurulmuştur. Bu yaptırımlar sonucunda Türkiye'nin Rusya'ya yönelik gıda ve tarım ürünleri ihracatının önümüzdeki yıllarda önemli oranda azalacağı söylenebilir. Özellikle Türkiye'nin Rusya'ya yaptığı yaş meyve ve sebze ürünlerinin ihracatında önemli düşüşlerin yaşanacağı kaçınılmazdır.

Türkiye'nin 2014 yılı verilerine göre tarım ve gıda ürünleri ithalatında ilk sırada Rusya yer almaktadır. Rusya'nın toplam ithalattaki payı %23'dür. Rusya'dan ithal edilen ürünler arasında tahıllar en başta gelmektedir. Rusya'dan sonra 1

milyar 69 milyon dolar ile ABD ikinci sırada ve 804 milyon dolarlık ithalatla Ukrayna üçüncü sırada yer almaktadır. Bununla birlikte Brezilya, Endonezya, Almanya ve Hollanda en çok ithalat yapılan ülkeler arasında yer almaktadır (Çizelge 4).

Türk Tarım Sektörünün Rekabetçilik Düzeyinin Analizi

Bu bölümde açıklanmış karşılaştırmalı üstünlükler yaklaşımına göre Türkiye'nin gıda ve tarım ürünlerinin rekabet gücü analiz edilmiştir. Bu amaçla Bela Balassa tarafından geliştirilen Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler indeksi ile Ticaret Dengesi indeksi kullanılmıştır. Türkiye'nin tarım ve gıda ürünlerinin 2002-2015 dönemine ait indeks değerleri Çizelge 5 ve Çizelge 6'da sunulmuştur. Çizelge 5'de tarım ve gıda ürünlerinin AKÜ indeks değerleri yer almaktadır. Buna göre, Türkiye incelenen 24 ürün grubundan 11'inde rekabet gücüne sahiptir. Türkiye'nin tarım ve gıda ürünlerinde rekabet gücünün yüksek olduğu ürünler arasında HS 07 (Yenilen sebzeler ve bazı kök ve yumrular), HS 08 (Yenilen meyveler ve yenilen sert kabuklu meyveler), HS 11 (Değirmencilik ürünleri), HS 14 (Örülme elverişli bitkisel maddeler), HS 15 (Hayvansal ve bitkisel katı ve sıvı yağlar), HS 17 (Şeker ve şeker mamulleri), HS 18 (Kakao ve kakao müstahzarları), HS 19 (Hububat, un, nişasta), HS 20 (Meyve ve bitkilerin diğer kısımlarından elde edilen müstahzarlar), HS

21 (Yenilen çeşitli gıda müstahzarları) ve HS 24 (Tütün ve tütün mamulleri) bulunmaktadır. Bu ürünlerde AKÜ indeks değeri 1'den büyüktür. Sonuç olarak, Türkiye HS 08, HS 11 ve HS 20 ürün gruplarında güçlü bir karşılaştırmalı üstünlüğe (AKÜ>4) sahipken, HS 19 ve HS 24 ürün gruplarında orta derecede (2≤AKÜ<4), HS 15, HS 17, HS 18 ve HS 21 ürün gruplarında ise zayıf bir karşılaştırmalı

üstünlüğe (1<AKÜ≤2) sahiptir. HS 07 ürününde 2011 yılına kadar orta decede karşılaştırmalı üstünlük söz konusu iken, 2012 yılından itibaren zayıf bir karşılaştırmalı üstünlük söz konusudur. Benzer şekilde, HS 14 ürününde 2002-2005 yılları arasında güçlü bir karşılaştırmalı üstünlük söz konusu iken, 2015 yılı itibarıyla orta derecede karşılaştırmalı üstünlük söz konusudur.

Çizelge 4. Türkiye'nin tarımsal ihracat ve ithalatında ilk on ülke (2014 Yılı)

Tarımsal İhracatta İlk 10 Ülke		
Ülke	Değer (Milyon \$)	Pay (%)
Irak	3,454	19.2
Almanya	1,500	8.3
Rusya	1,270	7.1
İtalya	912	5.1
Suriye	724	4.0
ABD	676	3.8
Hollanda	590	3.3
İngiltere	473	2.6
Fransa	458	2.6
Suudi Arabistan	381	2.1
İlk 10 Ülke Toplamı	10,449	58.0
Genel Toplam	18,000	100
Tarımsal İthalatta İlk 10 Ülke		
Ülke	Değer (Milyon \$)	Pay (%)
Rusya	2,859	23.0
ABD	1,069	8.6
Ukrayna	804	6.5
Brezilya	617	5.0
Endonezya	480	3.9
Almanya	406	3.3
Hollanda	372	3.0
Paraguay	360	2.9
Romanya	282	2.3
Bulgaristan	281	2.3
İlk 10 Ülke Toplamı	7,530	60.6
Genel Toplam	12,418	100

Kaynak: www.tarim.gov.tr (HarmonizeSystem'e göre)

Analiz sonucunda dikkat çeken bir husus da ele alınan dönemde HS 11, HS 15, HS 17, HS 19, HS 21 ve HS 24 ürün gruplarına ait AKÜ indeks değerinin sürekli arttığıdır. Bu da Türkiye'nin söz konusu ürünlerde rekabetçilik düzeyinin giderek yükseldiğine işaret etmektedir. Türkiye'nin söz konusu ürünlerde rekabet gücünün artmasını etkileyen önemli faktörler arasında; tarım sektöründe artan verimlilik, ihracat potansiyeli ve gıda sanayiinde artan kalite bulunmaktadır. Buna karşın HS 07, HS 08, HS 14, HS 18 ve HS 20 kodlu ürün gruplarının rekabet gücünde kayda değer azalışlar söz konusudur. Özellikle yaş meyve ve sebze ürünlerine ait AKÜ indeks değerlerinde çarpıcı düşüşler görülmektedir. Bu durum söz konusu ürünlerin Türkiye ihracatı açısından

gelenekselliğini yavaş yavaş yitirdiği sonucunu ifade etmektedir.

Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler indeksine göre Türkiye HS 01 (Canlı hayvanlar), HS 02 (Et ve et ürünleri), HS 03 (Su ürünleri), HS 04 (Süt ve süt ürünleri), HS 05 (Diğer hayvansal ürünler), HS 06 (Süs bitkileri), HS 09 (Kahve ve çay), HS 10 (Hububat), HS 12 (Yağlı tohumlar), HS 13 (Lak ve sakız), HS 16 (Et ve balık müstahzarları), HS 22 (Alkollü ve alkolsüz içecekler) ve HS 23 (Gıda sanayiinin kalıntı ve döküntüleri) kodlu ürün gruplarında karşılaştırmalı dezavantaja sahiptir (AKÜ<1). Ancak son 10 yıllık dönemde özellikle HS 02 (Et ve et ürünleri), HS 03 (Su ürünleri) ve HS 04 (Süt ve süt ürünleri) kodlu ürünlerin rekabet güçlerinde önemli düzeyde artışlar görülmektedir.

Zira söz konusu ürünlerin AKÜ indeks değerleri 1'e yaklaşmaktadır.

Çizelge 6'da Ticaret Dengesi İndeksine göre rekabet gücü değerleri gösterilmiştir. İncelenen dönemde Türkiye'nin net ihracatçı olduğu ürünler arasında HS 03 (Su ürünleri), HS 07 (Yenilen sebzeler ve bazı kök ve yumrular), HS 08 (Yenilen meyveler ve yenilen sert kabuklu meyveler), HS 11 (Değirmencilik ürünleri), HS 14 (Örölmeye elverişli bitkisel maddeler), HS 16 (Et ve balık müstahzarları), HS 17 (Şeker ve şeker mamulleri), HS 19 (Hububat, un, nişasta), HS 20 (Meyve ve bitkilerin diğer kısımlarından elde edilen müstahzarlar), HS 22 (Alkollü ve alkolsüz içecekler) ve HS 24 (Tütün ve tütün mamulleri) yer almaktadır. Söz konusu ürün gruplarına ait indeks değerlerinin ele alınan dönemin tamamında pozitif olduğu görülmektedir.

Türkiye'nin net ithalatçı olduğu ürünler arasında HS 12 (Yağlı tohumlar), HS 13 (Lak ve sakız), HS 15 (Hayvansal ve bitkisel katı ve sıvı yağlar) ve HS 23 (Gıda sanayiinin kalıntı ve döküntüleri) kodlu ürün grupları yer almaktadır. Söz konusu ürün gruplarına ait indeks değerlerinin ele alınan dönemin tamamında negatif olduğu görülmektedir. İndeks değerinin bazı dönemlerde pozitif (net ihracatçı) bazı dönemlerde ise negatif olduğu (net ithalatçı) ürün grupları arasında HS 01 (Canlı hayvanlar), HS 02 (Et ve et ürünleri), HS 04 (Süt ve süt ürünleri), HS 05 (Diğer hayvansal ürünler), HS 06 (Süs bitkileri), HS 09 (Kahve ve çay), HS 10 (Hububat), HS 18 (Kakao ve kakao müstahzarları) ve HS 21 (Yenilen çeşitli gıda müstahzarları) yer almaktadır.

Türkiye'nin tarım ve gıda ürünleri ihracatında önemli derecede karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olmasına rağmen, söz konusu ürünlerin ihracatındaki karşılaştırmalı üstünlüğünün zamanla azaldığı görülmektedir. Yapılan araştırmalarda Türkiye'nin genel olarak emek ve sermaye yoğun malların ihracatında karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu görülmektedir. Ancak son yıllarda katma değeri nispeten düşük hammadde ve emek yoğun ürün gruplarında rekabet gücünün azaldığı görülmektedir. Türkiye'nin tarım ürünleri ihracatındaki karşılaştırmalı üstünlüğünün de azaldığı görülmektedir (Erkan ve ark., 2015). Örneğin Erkan'ın (2012) yaptığı çalışmada Türkiye'nin geleneksel ihraç tarım ürünlerinin ihracatında çok yüksek düzeyde rekabet gücüne

sahip olduğu belirlenmiştir. Ancak son yıllarda söz konusu tarım ürünlerinin rekabet gücünde nispi bir azalış dikkat çekmektedir. Başka bir çalışmada dünyanın en önemli kuru üzüm üreticilerinden ve ihracatçılarından biri olan Türkiye'nin küresel kuru üzüm piyasasında zayıf bir rekabet gücüne sahip olduğu belirlenmiştir (Miran ve ark., 2015). Bir diğer çalışmada ise Türkiye'nin sebze ihracatındaki rekabet gücünde çarpıcı düşüşlerin olduğu tespit edilmiştir (Erkan ve ark., 2015).

Sonuç ve Öneriler

Çalışmada Türkiye'nin tarım ve gıda ürünlerinde karşılaştırmalı üstünlüğü 2002-2015 dönemi için Balassa'nın Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler ve Ticaret Dengesi İndeksi kullanılarak analiz edilmiştir. Analiz sonucunda Türkiye'nin 24 ürün grubundan 11 ürün grubunda (yenilen sebzeler, yenilen meyveler, değirmencilik ürünleri, örölmeye elverişli bitkisel maddeler, hayvansal ve bitkisel yağlar, şeker ve şeker mamulleri, kakao ve kakao müstahzarları, hububat, un, nişasta, meyve ve bitkilerin diğer kısımlarından elde edilen müstahzarlar, yenilen çeşitli gıda müstahzarları ve tütün ve tütün mamullerinde) karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu tespit edilmiştir. Bununla birlikte özellikle et, süt ve su ürünlerinin rekabet gücündeki gelişmeler umut vericidir. Zira söz konusu ürünlerin AKÜ indeks değerleri sürekli artış göstermektedir. 2002-2015 dönemi için hesaplanan Ticaret Dengesi İndeks değerlerine göre Türkiye toplam 11 ürün grubunda net ihracatçı ülke olduğu, buna karşın 4 ürün grubunda ise net ithalatçı ülke konumunda olduğu belirlenmiştir. Diğer 9 ürün grubunda ise bazı yıllarda net ihracatçı konumda iken, bazı yıllarda ise net ithalatçı konuma geçmiştir.

Genel olarak değerlendirilmeye yapılacak olursa Türkiye tarımsal potansiyeli yüksek ülkelerden biridir. Türkiye birçok tarım ürünleri üreticisi ve net ihracatçısıdır. Türkiye'nin tarım ve gıda ürünleri dış ticaretine bakıldığında ihracatın ithalattan yüksek olduğu görülmektedir. Dolayısıyla sektörü ileriye taşıyacak adımlar, ekonomi için ayrı bir önem taşımaktadır. Tarım sektörünün rekabetçilik düzeyinin artırılması için üretim maliyetini minimize edecek önlemlerin alınması, kalite sistemlerinin yaygınlaştırılması, marka oluşumunun teşvik edilmesi ve kayıtdışı ekonomi ile etkin bir şekilde mücadele edilmesi gerekmektedir.

Çizelge 5. Açıklanmış karşılaştırmalı üstünlükler indeks değerleri

Ürün Kodu	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
01	0.57	0.13	0.09	0.06	0.08	0.06	0.09	0.17	0.05	0.04	0.04	0.07	0.14	0.18
02	0.06	0.06	0.06	0.08	0.06	0.08	0.11	0.21	0.28	0.45	0.54	0.60	0.59	0.44
03	0.40	0.41	0.49	0.50	0.52	0.52	0.64	0.55	0.50	0.55	0.51	0.60	0.67	0.72
04	0.37	0.35	0.23	0.25	0.30	0.35	0.40	0.52	0.57	0.77	0.79	0.84	0.89	0.80
05	1.89	1.93	1.45	1.12	0.88	0.75	0.68	0.57	0.63	0.69	0.71	0.73	0.82	0.69
06	0.37	0.42	0.43	0.38	0.37	0.35	0.29	0.33	0.41	0.47	0.41	0.42	0.44	0.45
07	2.45	2.70	2.30	2.27	2.58	2.49	2.35	2.53	2.60	2.31	1.97	1.88	1.90	1.78
08	6.75	5.87	6.42	7.16	6.35	5.63	4.91	5.40	6.09	6.00	4.89	4.90	4.88	4.81
09	1.02	0.72	0.59	0.48	0.44	0.46	0.39	0.39	0.37	0.29	0.30	0.43	0.41	0.40
10	0.40	0.23	0.06	0.36	0.56	0.12	0.04	0.32	0.55	0.13	0.17	0.17	0.12	0.12
11	2.21	3.15	4.26	8.06	4.96	5.17	5.29	5.79	6.67	8.11	6.67	7.10	6.78	7.28
12	0.43	0.42	0.39	0.45	0.51	0.39	0.28	0.32	0.36	0.37	0.30	0.33	0.30	0.26
13	0.12	0.11	0.13	0.10	0.11	0.17	0.09	0.04	0.11	0.11	0.08	0.13	0.13	0.14
14	4.82	5.38	4.95	4.75	3.43	3.55	3.58	1.96	3.38	4.55	4.61	3.13	1.70	2.29
15	1.13	1.77	1.08	1.85	1.61	0.85	1.03	0.93	0.75	1.24	1.33	1.68	1.44	1.30
16	0.21	0.26	0.23	0.23	0.15	0.15	0.12	0.14	0.20	0.20	0.19	0.24	0.24	0.21
17	1.63	1.63	1.56	1.19	1.31	1.27	1.28	1.03	1.14	1.18	1.14	1.47	1.70	1.58
18	1.22	1.59	1.62	1.60	1.64	1.71	1.45	1.31	1.49	1.57	1.49	1.60	1.53	1.32
19	1.51	1.63	1.60	1.63	1.70	1.78	1.84	1.83	2.22	2.48	2.52	2.85	2.88	2.69
20	4.18	4.10	4.86	5.73	4.35	3.78	3.49	3.44	4.14	3.91	3.58	3.52	4.04	4.27
21	1.19	1.10	1.03	1.10	1.38	1.45	1.47	1.50	1.55	1.73	1.50	1.45	1.40	1.27
22	0.18	0.23	0.30	0.35	0.30	0.28	0.26	0.27	0.35	0.33	0.32	0.32	0.35	0.34
23	0.10	0.09	0.05	0.07	0.04	0.04	0.12	0.16	0.06	0.10	0.21	0.30	0.23	0.18
24	3.27	3.01	2.92	3.31	3.62	2.75	2.52	2.67	2.65	2.24	2.43	2.62	3.03	2.62

Çizelge 6. Ticaret dengesi indeks değerleri *

Ürün Kodu	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
01	0.33	-0.18	-0.14	-0.46	-0.29	-0.54	-0.52	-0.16	-0.96	-0.99	-0.98	-0.93	-0.68	-0.81
02	0.99	0.98	0.98	0.98	0.99	1.00	0.98	0.98	-0.09	-0.14	0.69	0.92	0.98	0.61
03	0.68	0.59	0.54	0.50	0.47	0.48	0.52	0.50	0.40	0.39	0.40	0.47	0.53	0.45
04	0.23	0.20	-0.02	0.03	0.13	0.21	0.30	0.36	0.41	0.64	0.65	0.61	0.58	0.57
05	0.17	0.19	0.20	0.13	0.09	0.03	0.18	0.04	-0.06	-0.10	0.06	0.14	0.11	0.03
06	0.24	0.33	0.23	0.03	-0.09	-0.06	-0.12	0.14	0.06	0.06	0.04	-0.09	-0.06	-0.02
07	0.72	0.88	0.87	0.74	0.76	0.75	0.41	0.61	0.56	0.49	0.55	0.52	0.40	0.39
08	0.89	0.89	0.90	0.88	0.85	0.83	0.80	0.81	0.83	0.82	0.79	0.81	0.82	0.81
09	0.49	0.43	0.35	0.23	0.23	0.16	0.19	0.14	0.00	-0.03	-0.07	0.04	0.05	-0.08
10	-0.65	-0.85	-0.94	-0.25	0.09	-0.87	-0.96	-0.71	-0.50	-0.89	-0.80	-0.84	-0.90	-0.88
11	0.78	0.86	0.90	0.94	0.89	0.92	0.93	0.90	0.86	0.88	0.86	0.84	0.84	0.83
12	-0.68	-0.73	-0.74	-0.76	-0.68	-0.77	-0.81	-0.74	-0.79	-0.76	-0.75	-0.71	-0.80	-0.81
13	-0.88	-0.90	-0.87	-0.87	-0.82	-0.59	-0.75	-0.90	-0.75	-0.69	-0.64	-0.62	-0.63	-0.63
14	0.71	0.67	0.61	0.72	0.59	0.66	0.60	0.45	0.55	0.59	0.58	0.33	0.01	0.16
15	-0.44	-0.18	-0.30	-0.18	-0.28	-0.33	-0.37	-0.36	-0.37	-0.22	-0.22	-0.13	-0.29	-0.30
16	0.95	0.95	0.94	0.95	0.90	0.91	0.88	0.86	0.86	0.92	0.89	0.90	0.82	0.71
17	0.77	0.69	0.71	0.64	0.75	0.68	0.60	0.68	0.76	0.76	0.68	0.71	0.68	0.54
18	0.00	-0.05	0.03	0.14	0.19	0.21	0.16	0.10	0.03	0.02	0.08	0.09	0.07	0.00
19	0.67	0.64	0.64	0.64	0.61	0.64	0.65	0.64	0.65	0.68	0.73	0.75	0.76	0.75
20	0.93	0.95	0.95	0.93	0.90	0.89	0.88	0.92	0.92	0.90	0.91	0.91	0.91	0.90
21	-0.02	0.01	-0.08	-0.08	-0.01	0.09	0.17	0.24	0.19	0.20	0.21	0.17	0.14	0.08
22	0.60	0.58	0.40	0.48	0.33	0.31	0.27	0.17	0.25	0.10	0.14	0.05	0.04	0.05
23	-0.85	-0.87	-0.95	-0.91	-0.94	-0.96	-0.87	-0.79	-0.93	-0.89	-0.82	-0.77	-0.78	-0.82
24	0.30	0.28	0.33	0.36	0.46	0.36	0.29	0.31	0.31	0.25	0.27	0.28	0.31	0.26

Kaynaklar

- Aiginger, K. 2000. Specialisation of European manufacturing, Australian Economic Quarterly, 2: 81-92.
- Balassa, B. 1965. Trade liberalization and revealed comparative advantage, The Manchester School of Economic and Social Studies, 33(2): 99-123.
- Bielik, P., Qineti, A. 2010. The position of Czech and Slovak agro-food trade in the European markets, Delhi Business Review, 11(2): 1-10.
- Çoban, O., Peker, A.E., Kubar, Y. 2010. Türk tarımının Avrupa Birliği ülkeleri karşısındaki sektörel rekabet gücü, S.Ü. İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 20: 247-266.
- Doğan, A. 2009. Yoksullar Lehine Büyümede Tarımın Rolü: Sahra-Altı Afrika Örneği, KMU İİBF Dergisi, 11(16): 21-38.
- Doğan, Z., Arslan, S., Berkman, A.N. 2015. Türkiye’de Tarım Sektörünün İktisadi Gelişimi ve Sorunları: Tarihsel Bir Bakış, Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi, 8(1): 29-41.
- Erkan, B. 2012. Türkiye’nin Geleneksel İhraç Tarım Ürünlerinde Uzmanlaşma Düzeyi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi, 4(1): 75-83.
- Erkan, B., Arpacı, B., Yaralı, F., Güvenç, İ. 2015. Türkiye’nin Sebze İhracatında Karşılaştırmalı Üstünlükleri, KSÜ Doğa Bilimleri Dergisi, 18(4): 70-76.
- Ervani, E. 2013. Export and Import Performance of Indonesia’s Agriculture Sector, Journal of Economics and Policy, 6(1): 54-63.
- Fertö, I., Hubbard, L.J. 2003. Revealed comparative advantage and competitiveness in Hungarian agri-food sectors, World Economy, 26(2): 247-259.
- Fertö, I., Bojnec, S. 2007. Comparative advantages in agro-food trade of Hungary, Croatia and Slovenia with the European Union, IAMO Discussion Paper No. 106, Germany.
- Gorton, M., Davidova, S., Ratering, T. 2000. The competitiveness of agriculture in Bulgaria and the Czech Republic vis-a-vis the European Union (CEEC and EU agricultural competitiveness), Comparative Economic Studies, XLII (1): 59-86.
- Hinloopen, J., Marrewijk, C. V. 2001. On the empirical distribution of the Balassa index, Review of World Economics, 137(1): 1-35.
- İlter Yurtoğlu, B. 2015. Ürün senedinin tarım sektörünün finansmanındaki rolü. Başkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- INTRACEN, 2016. International trade centre web page [Erişim Tarihi: 12.04.2016].
- Ishchukova, N., Smutka, L. 2013. Revealed comparative advantage of Russian agricultural exports, Acta Univ. Agric. Silvic. Mendelianae Brun. 61(4): 941-952.
- Kanaka, S., Chinadurai, M. 2012. A study of comparative advantage of Indian agricultural exports, Journal of Management and Science, 2(3): 1-9.
- Kaya, P., Erdoğan Aktan, H. 2011. Türk tarım sektörü verimliliğinin parametrik olmayan bir yöntemle analizi, Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi, 3(1): 261-282.
- Kıral, T., Akder H. 2000. Makro ekonomik göstergelerle tarım sektörü, Türkiye Ziraat Mühendisliği V. Teknik Kongresi, 17-21 Ocak, Ankara.
- Liesner, H.H. 1958. The European common market and British industry, Economic Journal, 6: 302-316.
- Miran, B., Atış, E., Kenanoğlu Bektaş, Z., Cankurt, M., Bayaner, A., Karabat, S. 2015. Uluslararası kuru üzüm piyasasında rekabet edebilirlik üzerine bir araştırma, Tarım Ekonomisi Araştırmaları Dergisi, 1(1): 40-47.
- Mushanyuri, B.E., Mzumara, M. 2013. An assessment of comparative advantage of Mauritius, European Journal of Sustainable Development, 2(3): 35-42.
- Olhan, E. 2011. Türkiye’de kırsal istihdamın yapısı, FAO Türkiye Temsilciliği.
- Onurlubaş, H.E., Kızılaslan, H. 2007. Türkiye’de bitkisel yağ sanayindeki gelişmeler ve geleceğe yönelik beklentiler, TEAE Yayın No: 157, Ankara.
- Özertan, G. 2013. Türkiye tarım sektöründe yapısal dönüşüm ve teknoloji kullanımının rolü, http://www.econ.boun.edu.tr/public_html/RePEc/pdf/201301.pdf [Erişim Tarihi: 20.04.2016]
- Peker, K. 2009. Tarım sektörünün Elazığ ekonomisinde yeri ve gelişme imkânları, içinde “Elazığ İlinin Ekonomik Gelişmesi”, İktisadi Araştırmalar Vakfı Yayını, Elazığ.
- Peker, A.E. 2015. Türkiye hububat ve baklagil alt sektörünün Avrupa Birliği pazarı karşısındaki rekabet gücü, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İİBF Fakültesi Dergisi, 5(2): 1-20.
- Pilinkiene, V. 2014. Evaluation of international competitiveness using the revealed comparative advantage indices: The case of the Baltic States, Mediterranean Journal of Social Sciences, 5(13): 353-359.
- Taşkaya Top, B., Uçum, İ. 2012. Türkiye’de bitkisel yağ açığı, TEPGE Bakış, Sayı: 14, Nüsha: 2, Ankara.

Ullah, M., Kazuo, I. 2012. Dynamics of comparative advantage and export potentials in Bangladesh, *Ritsumeikan Economic Review*, 61(4): 471-484.

Uzundumlu, A.S. 2012. Tarım sektörünün ülke ekonomisindeki yeri ve önemi, *Alınleri Ziraî Bilimler Dergisi*, 22(1): 34-44.